
Miasto z różnorodnością. O badaniach warszawsko-praskich

Ewa Korcelli-Olejniczak

STRESZCZENIE

Różnorodność społeczna jest dziś coraz bardziej istotnym zagadnieniem w globalnym dyskursie na temat miast i regionów – modnym hasłem odnoszącym się do specyfiki miejskich struktur społeczno-ekonomicznych. Heterogeniczność, która tworzy ‘miasta z innością’ towarzyszy takim zjawiskom jak międzynarodowe migracje, mobilność przestrzenna, postkolonializm, starzenie się społeczeństwa, znaczenie zjawiska merytokracji, występowanie i uznawanie różnicowania się indywidualnych i grupowych tożsamości, indywidualizacja jako cecha tzw. ‘płynnej nowoczesności’ opisywanej przez Z. Baumaną. Różnorodność społeczna w mieście to złożone i wielowymiarowe zjawisko, przypisywane tradycyjnie podziałom klasowym i etnicznym, współcześnie obejmuje także wzrastającą kompleksowość indywidualnego i grupowego zachowania, stylów życia oraz wyznawanych wartości. W niniejszym artykule studium przykładowe to Warszawa, a w szczególności Praga-Północ – dzielnica charakteryzująca się degradacją oraz specyficzną różnorodnością społeczną towarzyszącą procesowi rewitalizacji. W analizie przyjęto, że różnorodność to zjawisko nieobojętne w procesie rozwoju dzielnicy, oddziaływające na spójność i mobilność społeczną oraz rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Celem artykułu jest odpowiedź na pytania, czy Praga-Północ może stać się alternatywnym sercem dzielnicy – warszawskim *Trastevere* i jaką rolę odgrywa w tym procesie różnorodność społeczna obszaru.

Słowa kluczowe: różnorodność społeczna, wzrost jakości, spójność społeczna, Warszawa, Praga-Północ

---

Wprowadzenie

Atrybutem miasta jest różnorodność – ta określająca jego przestrzenne zagospodarowanie, strukturę społeczną i funkcje. Odnosząc się do znaczenia wielkich obszarów zurbanizowanych dla rozwoju cywilizacji, L. Wirth [1938] wskazywał na różnorodność jako jedną z podstawowych ich cech. Różnorodność wpisuje się w rolę dużego miasta jako (...) *ośrodka wolności i tolerancji, kolebki postępu, inwencji, nauki i racjonalności* [1956]. Choć tradycyjnie, różnorodność społeczna odnosi się przede wszystkim do podziałów klasowych i etnicznych, współcześnie coraz częściej jest wiązana ze złożonością indywidualnego i grupowego zachowania, stylów życia i postaw. Niezależnie od zakresu znaczeniowego, różnorodność stanowi dziś jedno z bardziej istotnych zagadnień w dyskursie dotyczącym miast i regionów miejskich, stając się swoistym ‘pojęciem-kluczem’, charakteryzującym struktury społeczno-przestrzenne. Wynika to przede wszystkim ze wzrastającej świadomości społeczności miejskich, które w różnorodności i inności upatrują codzienności życia, a nie zjawiska wyjątkowego.

W krajach Unii Europejskiej różnorodność społeczna wzrasta w wyniku nasilających się migracji i mobilności przestrzennej [Syrett, Sepulveda 2011], wzrastającej liczby państw stanowiących źródło migracji, wielorakości etnicznej, religijnej, językowej ludności napływowej, statusu prawnego migrantów [Vertovec 2007; Faist 2009], globalnego i dynamicznego charakteru migracji, nowych struktur społecznych formułujących się

w mieście, jak również zmieniających się warunków i pozycji migrantów i mniejszości etnicznych w społecznościach miejskich [Vertovec 2010]. Poza czynnikiem etnicznym, miasta stają się społecznie heterogeniczne w wyniku przemian demograficznych, w szczególności procesu starzenia się społeczeństwa, znaczenia ideologii merytokracji, ujawniania się i uznawania różnorodnych indywidualnych i grupowych tożsamości, 'indywidualizacji' jako komponentu 'płynnej nowoczesności', o której pisze Z. Bauman [2000]. Wobec powyższych zjawisk, obok wylansowanego przez S. Vertoveca [2007] terminu *super-diversity*, odnoszącego się do relacji w obrębie i pomiędzy grupami etnicznymi w miastach, wprowadza się termin *hyper-diversity*, który wskazuje na zróżnicowanie w poprzek klasycznym podziałem według statusu etnicznego i klasowego. Społeczności miejskie charakteryzuje zróżnicowanie pod względem stylu życia i codziennych aktywności, pełno- i niepełnosprawności, statusu rodzinnego, orientacji seksualnych, politycznych, światopoglądowych [Fincher, Jacobs 1998]. Hiperróżnorodność stanowi dla miasta nie mniejsze wyzwanie niż superróżnorodność i wymaga odpowiednich narzędzi polityki oraz sprawnego zarządzania.

W literaturze przedmiotu wskazuje się na pozytywne przykłady oddziaływania różnorodności społecznej w mieście. Dotyczy to jej znaczenia dla rozwoju sieci społecznych, w tym przede wszystkim kapitału pomostowego [Putman 2007], dla kreatywności *per se* [Simonton 1999; Webber, Donahue 2001] i wzrostu gospodarczego. Napływ migrantów traktowany jest także jako narzędzie przeciwdziałania negatywnym konsekwencjom procesu starzenia się społeczeństwa.

Założenia i cele badawcze projektu DIVERCITIES

Przedmiotem projektu DIVERCITIES¹ była heterogeniczność społeczna wybranej dzielnicy miasta lub jej części. Badania były prowadzone w trzynastu miastach europejskich oraz w Toronto, które stanowi przykład modelowy w zakresie zarządzania zjawiskiem różnorodności. Czteroletni projekt był realizowany przez siedemnaście instytucji naukowych. Jego głównym celem była odpowiedź na pytanie, czy przy sprawnym zarządzaniu 'różnorodność działa'? Instytucją reprezentującą Warszawę i polskiego partnera był Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. Nadrzędnym pytaniem badawczym, które postawiono w projekcie DIVERCITIES było: „Jakie warunki muszą być spełnione, aby hiperróżnorodność pozytywnie oddziaływała na spójność i mobilność społeczną oraz rozwój przedsiębiorczości w dzielnicach dotkniętych problemami społeczno-ekonomicznymi”?(ryc. 1).

Na pytanie odpowiadano w ramach czterech podstawowych modułów badawczych, odnosząc się do tego, czy różnorodność społeczna jest postrzegana jako zjawisko pozytywne, jako obciążenie, bądź czynnik nieistotny w rozwoju społeczeństwa. Moduły badawcze

¹ Niniejszy tekst oparty jest na badaniach prowadzonych w ramach projektu DIVERCITIES – Governing Urban Diversity: Creating Social Cohesion, Social Mobility and Economic Performance in Today's Hyper-diversified Cities. Projekt był finansowany przez Unię Europejską w ramach 7 Programu Ramowego; Temat: SSH.2012.2.2.2-1; Governance of cohesion and diversity in urban contexts.

odnosiły się kolejno do polityki miejskiej dotyczącej kwestii społecznych i różnorodności społecznej, osiągnięć i porażek projektów oraz inicjatyw realizowanych przez podmioty publiczne, społeczne i prywatne w dzielnicach, spójności i mobilności społecznej mieszkańców oraz warunków funkcjonowania lokalnej przedsiębiorczości. W pierwszych dwóch modułach stosowano metody analizy dyskursu, pogłębionych wywiadów eksperckich oraz wywiadów pogłębionych z przedstawicielami samorządu i inicjatyw lokalnych. Dwa kolejne moduły opierały się na wywiadach pogłębionych z mieszkańcami i lokalnymi przedsiębiorcami. W każdym z miast, w ramach modułu: 'Mieszkańcy' przeprowadzono co najmniej 50 wywiadów, analogicznie, w module: 'Przedsiębiorcy' zrealizowano 40 wywiadów. Badania z mieszkańcami dotyczyły motywacji związanych z wyborem miejsca zamieszkania w dzielnicy, wykorzystania przestrzeni publicznej, a także typów tworzonych sieci społecznych; badania z przedsiębiorcami miały na celu określenie czy różnorodność społeczna wspiera rozwój ekonomiczny obszarów. Określono strukturę lokalnego klienta, perspektywy rozwoju firm i charakter ich współpracy z innymi podmiotami [por. Korcelli-Olejniczak i in. 2017].

Ryc. 1. Schemat badawczy projektu DIVERCITIES
 Źródło: opracowanie własne na podstawie T. Tasan-Kok i in. 2014

Różnorodność i inność w kontekście rozwoju miasta i miasta postsocjalistycznego: podstawy teoretyczne badań

We współczesnym mieście relacje społeczne osadzone są w kontekście hiperróżnorodności. Pojęcie to obejmuje nie tylko aspekt tradycyjnego zróżnicowania społeczności pod względem statusu etnicznego, demograficznego i społeczno-ekonomicznego, lecz także kwestię stylu życia, wyznawanych wartości i reprezentowanych postaw [Tasan-Kok i in. 2014], które nakładają się na pierwotne podziały. Tendencje te są obserwowane także w kontekście miasta postsocjalistycznego, gdzie na ogół towarzyszą stosunkowo niskiemu poziomowi zróżnicowania etnicznego. Z tego powodu stosowność terminu hiperróżnorodność

w miastach postsocjalistycznych napotyka ograniczenia. Jednocześnie w tym kontekście, w analizach różnorodności społecznej, powinno się uwzględniać takie zjawiska (i zaszczości) jak opóźnienie w zakresie przemian struktur i praktyk społecznych [Sykora, Bouzarovski 2011] oraz niedorozwój relacji opartych na zaufaniu i wzajemności [Tölle 2014].

Często przyjmuje się, że na obszarach charakteryzujących się większą różnorodnością społeczną słabną więzy pomiędzy jednostkami i grupami mieszkańców, fizyczne zakorzenienie staje się mniej zauważalne [Badyina, Golubchikov 2005] i zmniejsza się zaangażowanie społeczności w realizację wspólnych celów [Putnam 2000]. Dlatego też badanie prowadzone na 'starej Pradze' w Warszawie, odnosi się do koncepcji miejsca, jako tej uwzględniającej kwestie społeczności, tożsamości lokalnej i przywiązania do miejsca – ang. *local attachment* [Tuan 1977; Corcoran 2002; Crow, Allen 1994]. Jak podkreśla Tuan, przestrzeń staje się miejscem w chwili gdy zostanie ona oswojona, gdy nadane jej zostanie znaczenie i wartość. We współczesnym mieście, z jego zmiennością, różnorodnością i innością, sieciami funkcjonalnych powiązań i bezimiennych sił łączących różne przestrzenie [Jałowiecki 2010], poszukiwanie zakorzenienia i tożsamości lokalnej staje się naturalną potrzebą. Poczucie emocjonalnego przywiązania [Lewicka 2008] dostarcza psychicznej równowagi, wspiera uczucie przynależności i przystosowania do otoczenia [Dekker 2007] i pozwala zachować tożsamość [Hay 1998] w czasach 'płynności wartości' [Bauman 2000]. Potrzeba bycia w 'miejscu' może stanowić także czynnik wspierający zaangażowanie w działalność lokalną [Vorkin, Riese 2001; Brown i in. 2004] i tworzenie sieci społecznych w nowym miejscu zamieszkania (lub działalności zawodowej, gdyż mówimy także o przedsiębiorcach działających na Pradze). Dyskusja dotycząca sieci społecznych [Granovetter 1973; Wellman, Wortley 1990] skupia się na kategorii więzów, typach sieci i ich jakości, z wyróżnieniem kapitału więzi, mostów i powiązań – *bonding, bridging, linking social capital* [Putnam 2000; Gitell, Vidal 1998; Woolcock 2001, Middleton i in. 2005]. Przejawem istnienia sieci społecznych są silne, słabe a także 'nieobecne' więzy odnoszące się do relacji między jednostkami w społeczności. Podczas gdy kapitał więzi charakteryzuje głównie społeczności homogeniczne, proces różnicowania się 'wymusza' tworzenie się mostów i powiązań.

Badania, do których nawiązuje artykuł, prowadzone są na obszarze, w którym widoczne są załóżki procesu gentryfikacji lub awansu społecznego, związanego z napływem nowych mieszkańców reprezentujących średnio wyższy status społeczny od mieszkańców zasiedziałych. Roli i tożsamości ludności gentryfikującej, a także relacjom pomiędzy podażowym i popytowym podłożem procesu gentryfikacji w mieście, poświęcono wiele pozycji literatury [Glass 1964; Van Weesep 1994; Van Kempen, Van Weesep 1994; Butler 2003; Lees i in. 2008]. Powszechnie za 'gentryfikatorów' uważani są przedstawiciele klasy średniej [Smith 1987], której trzon stanowi tzw. klasa kreatywna [Florida 2002], choć niektórzy badacze włączają do tej grupy także inne aspekty zróżnicowania: płeć – feminizacja obszaru [Rose 1984], orientację seksualną – np. napływ ludności o orientacji homoseksualnej [Castells 1983; Rothenberg 1995] lub etniczność – napływ ludności reprezentującej daną grupę

etniczną [Taylor 2003; Pattillo 2007]. Podłoże gentryfikacji wiąże się przede wszystkim z fazą tego procesu. Na warszawskim obszarze badawczym mamy do czynienia z przejawami wczesnej fazy gentryfikacji, związanej z napływem klasy średniej, artystów oraz studentów. Podaż relatywnie tanich mieszkań powoduje jednocześnie napływ ludności uboższej, często niezarejestrowanej, z Ukrainy lub innych krajów obszaru dawnego Związku Radzieckiego. Spotkanie się tych równoległych procesów stanowi ważne wyzwanie dla programu społecznej rewitalizacji, prowadzonego przez Miasto na tym terenie.

W badaniach stanowiących podłoże niniejszego artykułu odnoszono się do wyłonionych *a priori* grup – starych i nowych mieszkańców [por. Elias, Scotson 1994; Bourdieu 1984; Butler 2003], a także pewnych podgrup, jakościowo zidentyfikowanych w toku prowadzonych analiz. Chociaż w literaturze przedmiotu do niektórych z tych podgrup nawiązują w sposób analogiczny lub niewiele różniący się także inni autorzy: ex-territoriałsi [Pinkster i in. 2014], rodzice [Ouředníček i in. 2012], właściciele psów [Wood i in. 2007; Peters i in. 2010], studenci [Smith 2005], wyodrębnienie tych kategorii jako istotnych z punktu widzenia tworzenia się lub niedomogów w zakresie kapitału społecznego, stanowi istotny wynik niniejszych badań. Emocjonalny związek z miejscem przejawiany przez wybrane z tych podgrup, a także powstające z udziałem innych związki funkcjonalne związane są z behawioralnymi i emocjonalnymi aspektami interakcji między człowiekiem a przestrzenią, które pozwalają na poczucie przynależności i tożsamości [Altman, Low 1992; Forrest, Kearns 1999]. W odniesieniu do interakcji behawioralnej celem badania jest percepcja funkcjonalnych aspektów i typów działań podejmowanych na analizowanym obszarze, a w przypadku interakcji emocjonalnej – określenie relacji do miejsca i jego znaczenie.

Przypadek: Warszawa – Praga-Północ

Wybór obszaru studium przykładowego w danym mieście oparty był na trzech kryteriach. Dzielnice lub części dzielnic miały być społecznie różnorodne, charakteryzować się występowaniem problemów społecznych i jednocześnie dynamiką rozwoju. W Warszawie badania były prowadzone na Pradze-Północ – głównie w częściach Stara Praga i Szmulowizna, uzupełniając także na Pradze-Południe i Targówku.

Praga-Północ, jedna z osiemnastu dzielnic Warszawy, odznacza się znacznym zróżnicowaniem w zakresie społecznego i ekonomicznego statusu mieszkańców, przejawia także liczne objawy społecznych dysfunkcji. W ostatnich latach tę część miasta można również uznać za szczególnie dynamiczną. Publicznym i komercyjnym inwestycjom towarzyszy proces rewitalizacji w ramach Zintegrowanego Programu Rewitalizacji miasta Warszawa. Napływ tzw. nowych mieszkańców, cechujących się zazwyczaj lepszym poziomem wykształcenia i bardziej korzystną sytuacją materialną, w naturalny sposób tworzy lokalną mieszkankę społeczną. Niekiedy mówi się także o procesie gentryfikacji Pragi lub jej społecznym awansie. ‘Moda na Pragę’ jest stymulowana podażą stosunkowo dostępnych finansowo nieruchomości – lokali mieszkalnych i użytkowych, procesem

reprzywatywacji, ale także specyficzną atmosferą łączącą lokalny folklor z nutą artystyczną. Stara Praga i Szmulowizna to dziś obszary, gdzie 'nowi mieszkańcy' – studenci, artyści, przedstawiciele tzw. klasy średniej żyją obok tych zasiedziały od pokoleń, a ubóstwo i liczne objawy patologii społecznej oraz specyficzny lokalny klimat spotyka się z dynamiką metropolitalnego rozwoju i żywotności [por. Korcelli-Olejniczak 2017a; Korcelli-Olejniczak, Piotrowski 2017; 2018]. Z tego także względu dzisiejsza Praga staje się atrakcyjna dla turystów [Derek i in. 2013].

Trzy spośród czterech modułów analitycznych projektu dotyczyły tzw. badań praskich; jedynie moduł 4., w którym były analizowane zasięg i cele polityki wobec różnorodności odnosił się do poziomu całego miasta. Tło tej części stanowiła także ocena polityki imigracyjnej i integracyjnej państwa w ujęciu historycznym. W ramach badania inicjatyw i rozwiązań w zakresie zarządzania na Pradze-Północ skupiono się na projektach wspierających lokalną spójność społeczną, gdyż takich projektów jest realizowanych na obszarze badawczym najwięcej. Równoległe wskazuje się na deficyt w zakresie programów wzmacniających lokalną przedsiębiorczość. W modułach 'Mieszkańcy' i 'Przedsiębiorcy' koncentrowano się na specyfice Pragi-Północ jako dzielnicy różnorodnej społecznie, w której kumulują się problemy nierówności, patologii i wykluczenia społecznego, a jednocześnie dynamicznie zmieniającej się dzięki inicjatywom społecznym i gospodarczym, szczególnie w zakresie mieszkaniowym.

W ramach modułu dotyczącego polityki miasta wobec różnorodności odnoszono się do tzw. dyskursu rządowego i pozarządowego. W szczególności zwrócono uwagę na następujące aspekty kształtujące różnorodność społeczną Warszawy, a w konsekwencji również politykę wobec zjawisk różnicowania się społeczności miasta:

- skład etniczny i społeczny oraz stosunkową otwartość społeczeństwa w okresie międzywojennym (1918–1939);
- ideologiczno-polityczną izolację w tzw. okresie socjalistycznym (1945–1989);
- odnowienie idei wolności i tolerancji w ekonomiczno-politycznych debatach okresu transformacji po 1989 roku, w których ścierają się siły neoliberalne z interwencjonistycznymi.

Polityka wobec różnorodności w Warszawie tworzona jest w warunkach znaczącego wpływu Kościoła Katolickiego, niewielkiego zróżnicowania etnicznego, dużego napływu migrantów z innych regionów Polski, procesu starzenia się społeczeństwa i wzrastającej społeczno-przestrzennej polaryzacji, a także wysokiego poziomu kapitału ludzkiego, przy jednocześnie niskim poziomie kapitału społecznego, zaufania i wzajemności w obrębie społeczności miejskich. W odniesieniu do polityki wobec różnorodności w Warszawie, wskazuje się przede wszystkim na tzw. podziały społeczne [Bridge, Watson 2013] w zakresie statusu społecznego i ekonomicznego, płci fizycznej/psychologicznej, wieku, sprawności i przynależności religijnej, rzadko na kwestie etniczne. Uwagę zwracają programy w ramach tradycyjnej polityki społecznej, mające na celu niwelowanie podziału na 'wygranych' i 'przegranych' procesu transformacji, takie jak liberalny przydział

świadczeń dla bezrobotnych, renty inwalidzkie, projekty okołomerytalne i świadczenia na rzecz rodzin wielodzietnych (w tym program 500+). Prowadzone badania, jako wiodące wymiary różnorodności społecznej, identyfikują: zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne, pokoleniowe, w zakresie statusu rodzinnego oraz różnorodność kulturową związaną ze stylem życia, opcjami, wyborami, poglądami i orientacją seksualną [Korcelli-Olejniczak i in. 2017].

Jednym z głównych trendów społeczno-demograficznych, różnicujących społeczności miejskie, jest ten związany z tożsamością, normami i stylem życia jednostek i grup, a także ogólny zwrot ideologiczny w kierunku relatywizacji wartości. Badania projektu DIVERCITIES wskazują również na to, że podczas gdy termin 'różnorodność', stosowany w dyskursie publicznym poziomu krajowego, odnosi się zasadniczo do kwestii ekonomicznych, kulturowych i etnicznych, związanych głównie ze zjawiskiem migracji, to nie identyfikuje się wyraźnej w strategii politycznej, odnoszącej się do różnorodności społecznej jako takiej. Za element strategii uznać można szeroko rozumianą politykę antydyskryminacyjną i równego traktowania, która kształtowana jest pod bezpośrednim wpływem i zgodnie z wymogami legislacyjnymi Unii Europejskiej.

Spośród trzech aspektów polityki różnorodności w mieście zidentyfikowanych przez Fincher i Iveson [2008], w przypadku Warszawy najgłośniej wybrzmiewa tzw. redystrybucja środków w ramach dwóch filarów: integracja poprzez edukację i włączenie poprzez wsparcie socjalne. Podczas gdy programy integracyjne, w ramach polityki edukacyjnej, mają najszerszy i najbardziej kompleksowy charakter, projekty związane z inkluzją wiążą się z alokacją konkretnych środków na cele szczegółowe, np. w ramach polityki mieszkaniowej [Korcelli-Olejniczak i in. 2017].

Praga-Północ – podejście sublokalne

Analiza lokalnych inicjatyw obejmowała przykłady projektów prywatnych, publicznych i społecznych. Z kilkunastu badanych przedsięwzięć większość dotyczyła działań na rzecz spójności społecznej poprzez integrację i programy edukacyjne. Przekrojowa ewaluacja porównawcza projektów ze wszystkich czternastu miast, w których były prowadzone badania wskazała na co najmniej trzy inicjatywy praskie, które mogą posłużyć jako modelowe przykłady zarówno w odniesieniu do ich organizacji, jak i osiągniętych celów. Mowa jest o „Społecznym Cyrku Ulicznym”, który na ul. Brzeskiej zainicjowało i prowadziło stowarzyszenie „Mierz Wysoko”, o półformalnym projekcie „Biblioteki Sąsiedzkie” oraz realizowanym przez miasto we współpracy z konsorcjum stworzonym przez organizacje pozarządowe projekcie – „Lokalne Systemy Wsparcia”. Doświadczenie badań w module piątym na Pradze-Północ wskazuje na to, że takie kwestie jak integracja mniejszości etnicznych czy mobilność społeczna kobiet i osób starszych znajdują śladowe odzwierciedlenie w działalności lokalnej. Wobec potrzeb, jakie identyfikuje się lokalnie, deficyt w ramach drugiej z powyższych kwestii należy uznać za niezrozumiały.

Rozwiązania w zakresie mobilności społecznej proponowane są na ogół w ramach inicjatyw bezpośrednio przeciwdziałających biedzie i wykluczeniu społecznemu – bezdomności i bezrobociu. Mimo różnic jakie zidentyfikowano między podejściem instytucji publicznych i niepublicznych do kwestii mobilności i spójności społecznej oraz rozwoju przedsiębiorczości, inicjatywy te należy uznać za komplementarne.

Badania w ramach modułu 'Mieszkańcy' dotyczyły relacji między specyficzną różnorodnością społeczną badanego obszaru a jego rozwojem – odpowiadały na pytanie, czy lokalne władze i inni lokalni aktorzy mogą wykorzystać różnorodność miejsca w celu wzmocnienia spójności społecznej i wspierania mobilności mieszkańców. Na podstawie codziennych czynności oraz więzi funkcjonalnych i emocjonalnych w miejscu zamieszkania, badania na Pradze zidentyfikowały pewne grupy mieszkańców, których zachowania wspierają rozwój kapitału społecznego o charakterze spajającym bądź pomostowym. W obrębie grup wydzielonych *a priori* tzw. 'starych' i 'nowych' mieszkańców² zidentyfikowano takie podgrupy jak ex-terytorialsów, których związki z Pragą ograniczały się do wynajmu tam mieszkania, wyalienowanych, którzy mimo podejmowanych prób osvajania z miejscem i sąsiadami czuli się zagubieni i obcy w swoim otoczeniu, czy zaangażowanych, którzy przejawiali znaczną aktywność lokalną. W badaniach poszukiwano także źródeł kapitału pomostowego. W ich toku stwierdzono, że pewne czynności wykonywane w przestrzeni lub związki emocjonalne z miejscem mogą stanowić w tym zakresie istotny potencjał. Ustalono, że jednym ze źródeł takiego kapitału są określone działania oparte na podstawowych potrzebach i codziennych obowiązkach mieszkańców jako sąsiadów. Wśród grup łączących wyróżniono rodziców małych dzieci oraz właścicieli psów, których relacje były oparte na poszukiwaniu wspólnoty. Podobnie, emocjonalny związek z miejscem wyrażany np. przez wędrowców, którzy przemierzając dalsze i bliższe sąsiedztwo zaczynają się z nim identyfikować, może prowadzić do wykształcania się pewnych form więzów społecznych [Korcelli-Olejniczak, Piotrowski 2018].

Badania w ramach modułu 7. – 'Przedsiębiorcy' dotyczyły oceny roli różnorodności lokalnej w rozwoju przedsiębiorczości na obszarze badawczym. Badania koncentrowały się na określeniu sytuacji gospodarczej firm funkcjonujących na Pradze-Północ, zmaganiach przedsiębiorców z warunkami społecznymi i infrastrukturalnymi, a także kontekstem prawno-administracyjnym, na lokalnej charakterystyce prowadzenia biznesu, typach klientów, potrzebach i zachowaniu konsumenckim. Wyniki badań wskazują na to, że zarówno przedwojenna historia, jak i powojenna degradacja obszaru są nie tylko głęboko wyryte w pamięci dzielnicy i jej tkance społecznej, ale także w strukturze aktywności gospodarczej. Zderzenie tego dziedzictwa ze społeczno-ekonomicznym różnicowaniem się społeczności Pragi napędzanym rewitalizacją, inwestycjami publicznymi i prywatnymi oraz procesem reprivatyzacji mienia powoduje, że obszar staje się dziś laboratorium współczesnych przemian miasta. Lokalna przedsiębiorczość charakteryzuje się podupadającym sektorem

² W ramach badań przyjęto, że 'starzy' mieszkańcy określane także jako 'rdzenni', to tacy, którzy na Pradze-Północ mieszkali przed rokiem 1989 lub są dziećmi tych osób. 'Nowi' to zarówno osoby, które przeniosły się na Pragę z innych dzielnic Warszawy czy innych regionów Polski, jak i cudzoziemcy – migranci, ekspaci.

tradycyjnego rzemiosła, którego przedstawiciele z trudem walczą o przetrwanie; energiczną klasą nowych przedstawicieli mikro i małego biznesu, których doświadczenie wywodzi się z nierejestrowanej, często nielegalnej działalności w handlu lub pracy zagranicą w okresie schyłkowym socjalizmu w Polsce, oraz grupą nowych, na ogół dobrze wykwalifikowanych małych przedsiębiorców przystosowanych do funkcjonowania we współczesnych warunkach gospodarczych [por. Korcelli-Olejniczak 2017a]. W krajobraz ten wkomponowane są także tzw. firmy etniczne (*ethnic businesses*), funkcjonujące głównie w branży gastronomicznej lub handlu. Badania wskazują na to, że jedynie przedstawiciele trzeciej spośród wymienionych grup przedsiębiorców świadomie wybierają Pragę na miejsce lokalizacji swojego biznesu.

Wnioski – warszawskie *Trastevere*, czyli „Zawiśle”?

Projekt DIVERCITIES stanowi wartościowy wkład do wiedzy naukowej na temat społeczności miejskich, ma jednocześnie istotne znaczenie aplikacyjne. Jego wartość wynika z oryginalnego podejścia do trudnego i wrażliwego tematu jakim jest różnorodność społeczna w mieście, szerokiego ujęcia tego tematu i wykroczenia poza typowe podziały według statusu społecznego czy etnicznego, możliwość prowadzenia badań na poziomie sublokalnym, także w aspekcie porównawczym (międzynarodowym), pozwalającym na uczenie się od siebie nawzajem. W warstwie organizacyjnej wytworzono sprawne narzędzia, m.in. tzw. *Policy Platform*, ciało konsultacyjne, które stanowiło źródło merytorycznej i praktycznej konsultacji przez cały okres trwania projektu.

Badania w Warszawie pozwoliły na opracowanie specyficznej dla kontekstu lokalnego koncepcji hiperróżnorodności wykraczającej poza proste podziały według parametrów społeczno-ekonomicznych i demograficznych. Taka hiperróżnorodność, wyrażona poprzez złożoność i dynamikę indywidualnych i grupowych tożsamości stanowi istotny składnik potencjału rozwojowego Warszawy. Władze Warszawy mogą wykorzystać wyniki badań jako bodziec do bardziej kompleksowych działań w zakresie uznawania różnorodności i tworzenia miejsc spotkań. Badania na Pradze odsłaniają jej prawdziwość – problemy i specyfikę, jaką jest unikatowość miejsca w skali Warszawy. Analiza zachowania mieszkańców w aspekcie interakcji behawioralnej i emocjonalnej wskazuje na to, że największą przeszkodą w budowaniu kapitału pozytywnych relacji przez przedstawicieli różnych grup, są różnice w zakresie interpretacji źródeł i podstawy istnienia takich powiązań.

Wnikliwa jakościowa analiza wyłaniających się struktur i powiązań społecznych z różnorodnością w tle, może pozwolić władzom Warszawy na lepsze rozpoznanie i uznanie lokalnego potencjału tej dzielnicy jako warszawskiego *Trastevere* – alternatywnego serca miasta.

Literatura

- Altman L., Low S.M., 1992, *Place Attachment (Human Behaviour and Environment)*, Plenum Press, New York, London.
- Badyina A., Golubchikov O. 2005, *Gentrification in Central Moscow: A Market Process or a Deliberate Policy? Money, Power and People in Housing Regeneration in Ostozhenka*, Geografiska Annaler, Series B, Human Geography, 87, s. 113-129.
- Bauman Z., 2000, *Liquid Modernity*, Polity Press, Malden.
- Bourdieu P., 1984, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Routledge, London.
- Bridge G., Watson S., 2013. *Reflections on Division and Difference* [w:] G. Bridge, S. Watson (red.), *The New Blackwell Companion to the City*, Wiley Blackwell, Chichester.
- Brown B., Perkins D.D., Brown G., 2004, *Incivilities, Place Attachment and Crime: Block and Individual Effects*, Journal of Environmental Psychology, 24, s. 359-371.
- Bulter T. 2003, *Living in the Bubble: Gentrification and its 'Others' in North London*, Urban Studies, 40, s. 2469-2486.
- Cantle T., 2012, *Interculturalism: For the Era of Globalisation, Cohesion and Diversity*, Political Insight, 3, 3, s. 38-41.
- Castells M., 1983, *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movement*, University of California Press, Berkeley.
- Corcoran M., 2002, *Place Attachment and Community Sentiment: A European Case Study*, Canadian Journal of Urban Research, 11, s. 47-67.
- Crow G., Allan G., 1994, *Community Life: Introduction to Local Social Relationships*, Routledge, London.
- Dekker K., 2007, *Social Capital, Neighbourhood Attachment and Participation in Distressed Urban Areas: A Case Study in Utrecht and The Hague*, Housing Studies, 22, s. 255-379.
- Derek M., Duda-Gromada K., Kosowska P., Kowalczyk A., Madurowicz M., 2013, *Problemy i problematyczne abc turystyki w Warszawie*, Prace Geograficzne, 134, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 7-36.
- Elias N., Scotson J.L., 1994, *The Established and the Outsiders*, Sage, London.
- Faist T., 2009, *On the Transnational Social Question: How Social Inequalities are Reproduced in Europe*, Journal of European Social Policy, 24, 3, s. 207-222.

- Florida R., 2002, *The Rise of the Creative Class*, Basic Books, New York.
- Fincher R., Jacobs J.M., 1998, *Cities of Difference*, Guilford Press, New York-London.
- Fincher R., Iveson K., 2008, *Planning and Diversity in the City: Redistribution, Recognition and Encounter*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Forrest R., Kearns A., 1999, *Joined-Up Places? Social Cohesion and Neighbourhood Regeneration*, York Publishing Services for Joseph Rowntree Trust, York.
- Gitell R., Vidal A., 1998, *Community Organizing: Building Social Capital as a Development Strategy*, Sage Publishing, London.
- Glass R., 1964, *London. Aspects of Change*, Report No. 3, Centre for Urban Studies, Macgibbon&Kee, London.
- Goodhart D., 2004, 'Too Diverse?' Prospect (on-line), Prospect, London, <http://www.Prospectmagazine.Co.Uk/2004/02/Toodiverse-David-Goodhart-Multiculturalism-Britainimmigration-Globalisation/> [dostęp: 1.02.2011].
- Granovetter M.S., 1973, *The Strength of Weak Ties*, American Journal of Sociology, 78, s. 1360-1380.
- Hay R., 1998, *Sense of Place in a Developmental Context*, Journal of Environmental Psychology, 18, s. 5-29.
- Jackson E., Butler T., 2014, *Revisiting 'Social Tectonics': The Middle Classes and Social Mix in Gentrifying Neighbourhoods*, Urban Studies, 51, s. 1512-1528.
- Jałowiecki B., 2010, *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Korcelli-Olejniczak E., Piotrowski P., 2015, *Hiperróżnorodność w mieście – znaczenie, wyzwanie, zasób* [w:] A. Wolaniuk (red.), XXVIII Konwersatorium wiedzy o mieście: *Współczesne czynniki i bariery rozwoju miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 169-178.
- Korcelli-Olejniczak E., Bierzyński A., Dworzański P., Grochowski M., Piotrowski F., Węclawowicz G., 2017, *Divercities: Dealing with Urban Diversity. The Case of Warsaw*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Korcelli-Olejniczak E., 2017a, *Degraded and Upgraded? Economic Activity in a Diversifying Inner-City Subarea*, Argomenti: Rivista di Ecomia, Cultura e Ricerca Sociale, 8, 3, s. 61-78.
- Korcelli-Olejniczak E., 2017b, *Governing Urban Diversity: Creating Social Cohesion, Social Mobility and Economic Performance in Today's Hyper-Diversified Cities (Divercities) – The Case of Warsaw*, Geographia Polonica, 90, 2, s. 123-130.

Korcelli-Olejniczak E., Piotrowski F., 2017, *Diverse and Different: On the Faces of Social Solidarity in Warsaw*, *Geographia Polonica*, 90,3, s. 265-277.

Korcelli-Olejniczak E., Piotrowski F., 2018, *Neighbouring the Different: Social Interaction in a Warsaw Subarea*, *Bulletin of Geography, Socio-Economic Series*, 39, s. 53-63.

Lees L., Slater T., Wylie E., 2008, *Gentrification*, Routledge, New York, London.

Lewicka M., 2008, *Place Attachment Place Identity and Place Memory: Restoring the Forgotten City Past*, *Journal of Environmental Psychology*, 28, s. 208-231.

Middleton A., Murie A., Growes R., 2005, *Social Capital and Neighbourhoods That Work*, *Urban Studies*, 42, s. 1711-1738.

Ouředníček M., Pospíšilová L., Špačková P., Temelová J., Novák J., 2012, *Prostorová Typologie a Zonace Prahy* [w:] M. Ouředníček, J. Temelová (red.), *Sociální Proměny Pražských Čtvrtí*, Academia, Praha, s. 268-297.

Pattillo M., 2007, *Black on the Block: The Politics of Race and Class in the City*, University of Chicago Press, Chicago.

Peters K., Elands B., Buijs A. 2010, *Social Interactions in Urban Parks: Stimulating Social Cohesion?* *Urban Forestry and Urban Greening*, 9, s. 93-100.

Pinkster F.M., Permentier M., Wittebrood K., 2014, *Moving Considerations of Middle-Class Residents in Dutch Disadvantaged Neighbourhoods: Exploring the Relationship Between Disorder and Attachment*, *Environment and Planning*, 46, s. 2898-2914.

Putnam R. D., 2000, *Bowling Alone: Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York.

Putnam R.D., 2007, *E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century*, Nordic Political Science Association.

Riger S., Lavrakas P. J., 1981, *Community Ties: Patterns of Attachment and Interaction in Urban Neighborhoods*, *American Journal of Community Psychology* 9, s. 55-66.

Rose D., 1984, *Rethinking Gentrification: Beyond the Uneven Development of Marxist Urban Theory*, *Environment and Planning D: Society and Space* 1, s. 47-74.

Rothenberg T., 1995, *And She Told Two Friends: Lesbian Creating Urban Social Space* [w:] D. Bell, G. Valentine (red.), *In Mapping Desire: Geographies of Sexualities*, Routledge, London, s. 165-181.

Sandercock L., 2000, *When Strangers Become Neighbours: Managing Cities of Difference*, Journal of Planning Theory and Practice, 1, 1, s. 13–20.

Smith D. P., 2005, 'Studentification': The Gentrification Factory? [w:] W.R. Atkinson, G. Bridge (red.), *Gentrification in a Global Context. The New Urban Colonialism*, Routledge, London, s. 72-89.

Smith N., 1987, *Of Yuppies and Housing: Gentrification, Social Restructuring and the Urban Dream*, Environment and Planning D, 5, s. 151-172.

Sykora L., Bouzarovski S., 2011, *Multiple Transformations: Conceptualising the Post-Communist Urban Transition*, Urban Studies, 49, 1, s. 43-60.

Syrett S., Sevulveda L., 2011, *Realising Diversity Dividend: Population Diversity and Economic Development*, Environment and Planning A, 43, 2, s. 487-504.

Simonton D.K., 1999, *Origins of Genius: Darwinian Perspectives on Creativity*, Oxford University Press, New York.

Taylor, M. 2003, *Harlem: Between Heaven and Hell*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Tasan-Kok T., Kempen Van R., Raco M., Bolt G., 2014, *Towards Hyper-Diversified European Cities: A Critical Literature Review*, Faculty of Geosciences, Utrecht University, Utrecht.

Tölle A., 2014, *Transnationalisation of Urban Development Strategies: Peculiarities of the East-Central European Post-Socialist City* [w:] L. Mierzejewska, J. Parysek (red.), *Cities in a Complex World: Problems, Challenges and Prospects*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 105-118.

Tuan Y. F., 1977, *Space and Place: The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Vertovec S., 2007, *Super-Diversity and its Implication*, Ethnic and Racial Studies, 30, 6, s. 1024-1054.

Vertovec S., 2010, *Towards Post-Multiculturalism? Changing Communities, Conditions and Contexts of Diversity*, International Social Science Journal, 61, 199, s. 83-95.

Van Kempen R., Van Weesep J., 1994, *Gentrification and the Urban Poor: Urban Restructuring and Housing Policy in Utrecht*, Urban Studies, 31, 7, s. 1043-156.

Van Weesep J., 1994, *Gentrification as a Research Frontier*, Progress in Human Geography, 18, s. 74-83.

Vorkin M., Riese H., 2001, *Environmental Concern in a Local Context. The Significance of Place Attachment*, *Environment and Behavior*, 33, s. 249–263.

Webber S.S., Donahue L.M., 2001, *Impact of Highly and Less Job-Related Diversity on Work Group Cohesion and Performance: A Meta-Analysis*, *Journal of Management*, 27,2, s. 141-162.

Wellman B., Wortley S., 1990, *Different Strokes from Different Folks. Community Ties and Social Support*, *American Journal of Sociology*, 96, s. 558–588.

Wirth L., 1938, *Urbanism as a Way of Life*, *American Journal of Sociology*, 44, 1, s. 1-24.

Wirth L., 1956, *Life in the City* [w:] L. Wirth, E. Wirth Marvick, A.J. Reiss (red.), *Community Life and Social Policy*, University of Chicago Press, Chicago-London, s. 206-217.

Wood L.J., Giles-Corti B., Bulsara M.K., Bosch D.A., 2007, *More than a Furry Companion: The Ripple Effect of Companion Animals on Neighbourhood Interactions and Sense of Community*, *Society and Animals*, 15, 43-56.

A city of diversity: a study of the Warsaw district of Praga

ABSTRACT

Social diversity is currently one of the key issues in the global discourse on cities and regions – a buzz word characterizing urban socio-spatial structures. Heterogeneity which creates ‘cities of difference’ increases due to transnational migration, growing spatial mobility, post-colonialism, population aging, growing importance of the ideology of meritocracy, increasing recognition of diversified human identities and ‘individualization’ as a feature of Z. Bauman’s ‘liquid modernity’. Urban social diversity is a complex and multi-layered phenomenon – traditionally attributed mainly to class and ethnic divisions, its scope is being extended due to the growing complexity of individual and group behaviour, lifestyles and attitudes. With Warsaw as a background study, the paper focuses on how case-specific social diversity of Praga-Północ affects the area’s development and whether it can directly or indirectly be used by local authorities and other actors to contribute to social cohesion and social mobility. The process of social upgrading referred to as early-stage gentrification, public and commercial investments, as well as the Integrated Revitalization Programme impact the dynamics of social, economic and spatial change. The paper attempts to answer the question of whether and how Praga’s diversity stimulates the area’s development on its way to becoming an alternative heart of the city – a Warsaw’s *Trastevere*.

Key words: social diversity, upgrading, social cohesion, Warsaw, Praga-Północ

---

Ewa Korcelli-Olejniczak, mgr Lingwistyki Stosowanej (Uniwersytet Warszawski), dr nauk humanistycznych (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN), od habilitacji (2013) profesor w IGiPZ PAN, a także nauczyciel akademicki na Wydziale Pedagogicznym UW. Dzięki zróżnicowanemu wykształceniu prezentuje interdyscyplinarne podejście do prowadzonych badań, które obejmują szeroki zakres studiów miejskich i regionalnych, takich jak: funkcje metropolitalne, potencjał wzrostu, relacje wewnątrzregionalne, planowanie strategiczne, miejska różnorodność społeczna.
Kontakt do autorki: IGiPZ PAN, ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa; e-mail: eko@twarda.pan.pl

Ewa Korcelli-Olejniczak holds an MA in Applied Linguistics (University of Warsaw) and a PhD in Human Geography (IGSO PAS). Since her habilitation in 2013, she works as Associate Professor at the Institute of Geography and Spatial Organization, and conducts courses for students at the Pedagogical Department of the University of Warsaw. Due to her educational structure, in her research Ewa Korcelli-Olejniczak represents an interdisciplinary approach which encompasses a wide range of urban and regional studies including metropolitan functions, growth potential, intra-regional relations, strategic planning and urban social diversity. Contact to the author: IGiPZ PAN, ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa; e-mail: eko@twarda.pan.pl